

Kun u zich kort voorstellen? Uw naam, geboortedatum, waar u bent opgegroeid?

Mijn naam is Liliane Duton, geboren op 8 oktober 1933, en ik woon sinds mijn jeugd in Wiltz.

Vertel ons kort over uw gezinssituatie. Wat deden uw ouders voor werk, hebt u broers of zussen?

Mijn vader werkte in de leerfabriek Ideal en mijn moeder was huisvrouw. We waren met vier kinderen. We teelden onze eigen groenten in een grote tuin, zoals toen gebruikelijk was.

De hoeveelste van deze vier kinderen was u?

De derde. Eén broer was twee jaar ouder dan ik, de andere vier. En dan had ik nog een broer die zes jaar jonger was.

Kunt u zich de viering van het eeuwfeest in 1939 herinneren, vóór de oorlog, en wat kunt u ons daarover vertellen?

Ik herinner me alleen dat er hier in Wiltz veel fanfares waren. Ik herinner me dat, omdat ik een oom had die in de Ettelbrück fanfare zat. Ik vond hem zo aardig dat ik wegliep om me bij hem aan te sluiten.

En toen zochten ze u?

Ja. Mijn moeder wist waar ik was, ze had een vermoeden.

U zei nu dat er veel vlaggen en fanfares waren. In het voorgesprek zei u dat de Groothertogin er ook was.

Ik herinner me dat er een tribune was opgericht bij de jongensschool - waar nu het grote monument staat. De Groothertogin zat daar.

Laten we een beetje vooruit springen in de tijd. Op 10 mei 1940 marcheerde het Duitse leger Luxemburg binnen. Kunt u zich die dag herinneren? Hoe was het hier in Wiltz?

Ja, dat weet ik nog. We gingen naar school, maar de school was gesloten. Wij speelden op de speelplaats en werden op een gegeven moment naar huis gestuurd. Dat kan ik me herinneren, maar verder niets.

Dat was op zich al het begin van de bezetting. Wat veranderde er voor u in uw dagelijks leven?

Het begon op school, waar we andere leraren kregen. Opeens hadden we een leraar, wat we helemaal niet gewend waren, want daarvoor kregen we altijd les van de nonnen. Voor de bezetting stonden we op school op en baden we. Toen de Duitsers kwamen, moesten we de Hitlergroet brengen. Er werd niet gebeden.

U had me een verhaal verteld over een van uw klasgenoten.

Ja, we moesten Duitse liedjes uit het hoofd leren en opschrijven. Er was er één dat zei: "Führer, wir folgen dir". Ze had er in kleine letters "nicht" achter gekrabbeld. De familie werd gedeporteerd.

Daarom?

Ja.

U zei dat de leraar zelf het niet gemerkt zou hebben. Dus het meisje is verraden?

Ja, er was ook de dochter van een lokale groepsleider in onze klas. Ze merkte dat op en heeft haar verraden.

Hoe herinnert u zich de sfeer in die tijd? Waren de mensen bang? Hoe was de sfeer toen? In de huizen, in de stad?

Ik kan alleen vertellen hoe wij kinderen het ervaren hebben. We werden er thuis altijd aan herinnerd niets te zeggen. De ouders praatten zachtjes, zodat wij kinderen het niet zouden horen, wat ongebruikelijk was. Het was een zeer verdachte tijd. Iedereen was bang. Je kon niemand meer vertrouwen. Wij werden ook persoonlijk betroffen: een collega van m'n vader op het werk beschuldigde hem ervan iets over de Duitsers te hebben gezegd. Daardoor moesten we het land verlaten. Mijn vader moest dus als eerste weg, omdat hij Belg was. Mijn moeder was toen voortdurend bang, want in die tijd werden velen gedeporteerd en ze was bang dat ons hetzelfde zou overkomen. We probeerden ook naar België te gaan. Mijn grootouders waren daar nog.

Wat zou u vader gezegd hebben?

Dat de Duitsers de oorlog niet zouden winnen.

Dat was genoeg?

Ja, en omdat hij Belg was. Ik weet niet wat er aan de hand was met de Belgen en de Duitsers, maar het betekende dat we niet werden verplaatst. Als we allemaal Luxemburgers waren geweest, wat zou er dan gebeurd zijn? Daarom was mijn moeder bang, omdat ze Luxemburgse was. Daarom probeerden we ook naar België te mogen gaan.

Hoe was het voor de familie toen, nadat uw vader naar België ging?

In het begin, toen mijn vader in België was, gingen we zondags naar Schimpach. Daar was de grens. Mijn moeder ging er met ons heen en mijn vader kwam vanuit België naar de grens. Dan zaten we daar in een weiland en dronken samen koffie. Mijn oma bakte een taart, die mijn vader dan meenam. De werkcollega die hem verraden heeft, wist niet zeker of de verklaring van mijn vader of van zijn broer kwam. Beiden hebben daar gewerkt en beiden moesten vluchten. We gingen allemaal naar dit weiland samen met mijn tante en haar drie kinderen. We zaten daar allemaal en aten taart achter de heg. We hebben toen een foto gemaakt van mijn tante en mijn moeder die met ons kinderen op de trap voor de deur staan om aan mijn vader en oom te geven.

U zei dat uw vader bij de leerfabriek Ideal werkte. Die naam in verband met Wiltz doet onmiddellijk denken aan de staking die daar in 1942 begon. Heeft u daar iets over gehoord?

Ik weet dat we naar school gingen, maar er werd geen les gegeven. We moesten op de binnenplaats blijven met het onderwijzend personeel en onze ronde doen. Dat ging lang door, het moet de hele ochtend geduurd hebben. Ik kan me dat nog goed herinneren.

In de dagen die volgden was er grote opschudding: mensen werden gearresteerd, gestraft en doodgeschoten.

Ja, ik geloof dat vier leraren en de gemeentesecretaris werden gearresteerd. Een paar dagen later werden overal aan de grote lindebomen, die toen overal stonden, posters opgehangen waarop stond dat ze waren doodgeschoten. Dat was een ramp voor Wiltz. Het maakte de mensen erg van streek.

Laten we teruggaan naar het dagelijks leven, eerder hoe het veranderd is. Wat kunt u ons vertellen over de voedselsituatie toen? Er waren rantsoenbonnen voor alles. Waren dezelfde dingen verkrijgbaar als voor de oorlog, waren sommige dingen niet meer verkrijgbaar?

Veel dingen waren niet meer verkrijgbaar en alles was gerantsoeneerd: brood, vlees, boter, ... Zelfs fruit was gerantsoeneerd. Alleen met Kerstmis waren er sinaasappels, dat weet ik nog heel goed.

U vertelde me dat u konijnen fokte?

Ja, we hadden veel konijnen. We moesten het gras langs de weg maaien om ze te voeden, want we hadden zelf niet genoeg. Af en toe verkochten we een konijn om wat geld te verdienen, want mijn vader moest het land uit.

Herinnert u zich dat u in uw dagelijks leven verzet of ook collaboratie opmerkte, d.w.z. mensen die de Duitsers bijstonden?

Ja, ik herinner me degenen die Duitsgezind waren. Ze waren duidelijk te herkennen. Onze leraren moesten allemaal weg, ze werden doodgeschoten. Ze werden vervangen door Duitse leraren. De vele nonnen die we hadden moesten ook weg. Het gemeentebestuur bestond ook alleen maar uit Duitsers.

Zag u ook mensen die terugvochten?

Er waren veel jonge mannen die wegliepen toen ze werden opgeroepen voor de oorlog. Ze verstopten zich in België en werkten daar voor een boer. Dan waren er heel veel - ik weet niet meer hoe ze heetten - die zich verstopten in het bos.

Laten we het hebben over de Slag om de Ardennen. Kunt u ons iets vertellen over hoe u zich dat herinnert?

Ik kan het me herinneren. Het moet op maandag zijn geweest, want mijn moeder deed de was. Je weet vast wel hoe dat ging op wasdag, als het hele huis op z'n kop stond. Plotseling was er een knal en een granaat sloeg ergens in. Toen zeiden mijn ouders dat we weg moesten, de Duitsers zouden terugkomen. We gingen met mijn tante en haar kinderen naar Baschleiden, waar de ouders van mijn oom woonden. We gingen daar eerst heen, omdat we grootmoeder wilden meenemen. Maar de oma wilde niet mee. Dus brachten we daar de nacht door en 's nachts zagen we dat de Duitsers door het dal naar Baschleiden kwamen, dat ze het land weer bezetten. We gingen toen terug naar Wiltz en daar begonnen de beschietingen onmiddellijk; het offensief. De Amerikanen schoten over ons heen en wij hoorden hen de granaten afvuren. Ze konden niet ver weg zijn. We hielden onze oren dicht, omdat we wisten dat de granaten weer ergens zouden inslaan. We zaten zes weken lang in zo in de kelder.

Toen ze in het begin naar Baschleiden gingen, namen ze toen dingen mee?

We hadden een kleine kar waarin we het hoognodige meegenomen hadden. Maar het ergste waren de dode en gewonde soldaten die we op de terugweg tegenkwamen. Toen was er al veel geschoten.

U ging van Baschleiden terug naar Wiltz. Wat deed u daar om u te beschermen tegen de gevechten?

Overdag was het rustig, er werd altijd 's nachts geschoten. Ze waren al vroeg begonnen met de bouw van een bunker achter het huis van de burens. Maar toen het schieten 's nachts begon, was de bunker nog niet klaar. Het gat was gegraven en er lagen dikke palen, zoals ze in die tijd hadden, overheen. Mijn vader zei altijd dat daar geen splinters doorheen zouden gaan, dat ze die buiten zouden houden. De eerste nacht zaten we in deze modder. Er werd veel geschoten, veel dingen werden vernield. We brachten talloze nachten door in deze bunker. Later, toen het rustiger werd, brachten we de nachten door in de kelder van de burens, want die was van beton. Dat waren de burens, hun dochter met haar baby en wij vier kinderen. We hadden matrassen over de aardappelen gelegd, aanmaakhout en brandhout om op te slapen. We hadden een gietijzeren kachel in de kelder gezet om vuur te maken.

Hoe herinnert u zich de schoten 's nachts? Als kind moet je geen oog dichtgedaan hebben?

We kropen allemaal samen en hebben geluisterd. We hoorden ze als ze afgevuurd werden. Mijn moeder zei dan dat we onze oren dicht moesten houden. We staken dan onze vingers in onze oren.

Als het floot, was het verder weg. Maar als er je geen gefluit hoorde en het sloeg meteen in, dan wisten we dat het dichtbij was. Ik weet niet hoeveel nachten we doorbrachten in de kelder van de burens. Overdag konden we naar ons huis. Maar op een dag kwamen de Duitse soldaten en zeiden dat we weg moesten. We gingen naar de Brouwerij Gruber, waar nu de jeugdherberg is. We moesten er allemaal heen. Ze hadden bijna alle mensen uit Wiltz daarheen gestuurd. We lagen daar in een grote kelder, zoals de brouwerijen in die tijd hadden. We hadden onze matrassen meegenomen en moesten daar blijven.

Toen u in deze grote kelder zat, gingen u en andere mensen overdag naar buiten. Hoe voorzag u in uw eigen onderhoud? Wat at u? Waar kwam uw water vandaan?

Water was op zich gemakkelijk. De brouwerij ligt in Burrebeurig, waar vroeger een groot washuis stond. Het water liep daar altijd, zelfs bij temperaturen onder nul. We konden daar water halen. Mijn broer deed dat altijd. We waren in de straat boven en er was een pad naar beneden. Op een dag ging hij twee emmers water voor ons halen. Net voordat hij thuiskwam, ontplofte er een granaat. Er waren in die tijd granaten die in de lucht ontploften. Je kon niets zien of horen tot er plotseling overal splinters uit een zwarte vlek vlogen. Zo'n splinter had een van zijn emmers geraakt. We baden een rozenkrans, want de splinter had hem net zo goed kunnen raken. En er was een bakker in Wiltz, vlak bij de kerk. Hij bakte brood voor de mensen die overal in de kelders lagen. We kregen veel brood van hem. Toen de Duitsers verder getrokken waren, kwamen er drie van hen bij ons in de kelder. We maakten plaats voor hen bij de vooringang en wij lagen verder naar achteren in de kelder. Ze hadden hun geweren gewoon tegen de muur naast de deur staan. Toen de soldaten 's nachts sliepen, namen twee mannen, mijn vader en iemand anders, de geweren van hen af. Volgens mij lieten ze dit vrijwillig gebeuren. Ze hadden zich min of meer overgegeven. Want toen de Amerikanen later in de kelder kwamen, stonden ze onmiddellijk op en staken hun handen omhoog.

Hoe zag Wiltz eruit na de Slag om de Ardennen? Hoe zag uw huis eruit? Wat waren de omstandigheden?

Er was veel vernield. Het dak van ons huis zat vol gaten. De meeste huizen zagen er zo uit. Er zaten gaten in de gevels van de granaatscherven, de daken waren kapot.

Wat weet u nog van de tijd dat alles weer werd opgebouwd? Het duurde zeker even, maar toen werd er overal gewerkt.

Iedereen moest het zelf doen, iedereen moest zichzelf helpen. We deden het zo goed als we konden en met het gereedschap en de materialen die we hadden. Overal werden huizen gerepareerd, maar het duurde allemaal lang.

Herinnert u zich de sfeer in Wiltz in die tijd? Hielpen de mensen elkaar? Was er solidariteit of was iedereen met zichzelf bezig?

Voor zover ik me kan herinneren, was iedereen bezig met de wederopbouw van zijn eigen huis. Er was geen hulp van buitenaf. Het duurde erg lang voordat er überhaupt hulp van buitenaf kwam.

Hoe ging het voor u persoonlijk na het offensief, na de oorlog?

Na het offensief werd alles hier langzaam weer opgebouwd. Iedereen probeerde zijn huis te repareren, zodat er weer in geleefd kon worden. Toen kwam het Rode Kruis om te helpen. Ik herinner me ook dat we allemaal ingeënt moesten worden. We werden ingeënt wat we natuurlijk niet leuk vonden. Er werd ons gevraagd of we mee wilden naar Zwitserland. Mijn moeder schreef mij en mijn twee jaar oudere broer in. Hij ging met ons mee naar Künsnacht voor een maand en ik werd in een konvooi naar Basel

gebracht voor drie maanden. Ik kwam bij heel aardige mensen te wonen, waar ik heel goed verzorgd werd. Kort voor de geplande terugreis werd ik ziek, zodat ik daar uiteindelijk vier maanden moest doorbrengen.

Waarom werd dit georganiseerd?

Het Rode Kruis organiseerde dit voor de kinderen die het offensief hadden meegemaakt. Veel kinderen uit Wiltz gingen mee.

Heeft dat u goed gedaan? Hebt u er een goede herinnering aan?

Ja, heel goed. Het waren zulke aardige mensen die ons later regelmatig bezochten. Op een gegeven moment werd het een goede vriendschap.

Wat deed u tijdens uw verblijf in Zwitserland? Hoe was uw dagelijkse leven?

De mensen bij wie ik verbleef woonden in een flat boven een bakkerij. De familie van de bakker was ook erg aardig. Ik mocht altijd naar hen toe. Ik pikte altijd noten van hen, dat zal ik nooit vergeten. Ze hadden daar grote zakken hazelnoten en ik nam er altijd een handvol van. Ze deden dan net alsof ze me ervoor uitscholden. Het waren zulke aardige mensen. We waren blij dat ze ons later in Luxemburg vaak bezochten.

Bent u daar ook naar school geweest?

Ik ging daar niet naar school, maar ik weet niet meer waarom. Ik had een vriendin die in Basel naar school ging. Misschien woonden we te ver van een school, ik weet het niet. Maar ik had het geluk dat mijn neef uit Wiltz met mij was meegekomen in hetzelfde konvooi. Hij woonde bij een oude weduwe die nauwelijks voor hem kon zorgen. Hij speelde altijd alleen. De familie bij wie ik woonde kwam erachter waar hij was en nam hem in huis, zodat mijn neef meer dan de helft van mijn verblijf bij mij was. Twee kinderen samen is altijd beter dan één alleen. We hadden een geweldige tijd daar, ik ben die mensen erg dankbaar.

Kort voor de Slag om de Ardennen kwam de Amerikaanse kerstman naar Wiltz. Weet u dat nog, was u er misschien zelfs bij?

Ik denk niet dat er een kind in Wiltz was die er niet bij was. Een van de Amerikaanse soldaten die hier gestationeerd waren, was verkleed als kerstman. De soldaten hadden chocolade en koekjes verzameld van hun rantsoenen. Het geheel vond plaats in het kasteel, waar toen nog nonnen woonden. Zij hadden het georganiseerd en hem ook het kostuum gegeven. Alle kinderen konden daar terecht om een klein, gevuld zakje van de kerstman te krijgen. De Amerikaanse kerstman kwam jaren later nog steeds naar Wiltz.

Hebt u ook een zakje gekregen?

Ja, natuurlijk. Dat was een gebeurtenis. We hadden al jaren niets zoets, chocolade of snoep gegeten.

Mijn moeder waste en strijkte voor de Amerikanen om een beetje geld te verdienen. De Amerikanen gaven ons eten in ruil voor het werk. Je kunt je voorstellen dat je met vier kinderen veel werk hebt. Dus mijn moeder leerde me al vroeg om kleine klusjes te doen. We hadden een grote schaar. Soms moest er op de gewassen en gestreken kleren een knoop aangezet worden, dus deed ik dat. Ik had dus die grote schaar en ik had nog niet de handigheid om die te hanteren. Toen de Amerikaanse soldaat de volgende dag zijn overhemd kwam ophalen, had hij een kleine schaar bij zich, die hij aan mij gaf. Daarmee kon ik de draad beter doorknippen.

En u hebt deze nog steeds?

Ja, ik heb het nog steeds. Dat is mijn mooiste herinnering.

Als u vandaag terugdenkt aan de oorlogstijd, waar denkt u dan aan?

We hadden gewoon geluk dat we alles goed hadden overleefd en dat veel mensen ons hielpen. Toen kon je nog op mensen rekenen.